

KÖNYVISMERTETÉS.

Magyar Nyelvtan. Írta Riedl Szende stb., Pest, 1864.

Hat esztendeje, hogy Riedlúr német nyelven adott ki egy magyar nyelvtant németek számára (Magyarische Grammatik, Wien 1858.): most a czímben kitett könyvet vesszük tőle, melyet mint a magyar királyi tudom. egyetemnél az összehasonlító nyelvészet m. tanára tett közzé. Valamint az első munkát én ismertetem meg a Magyar Nyelvészet II. 466—474. lapjain, úgy ezt is meg akarom ismertetni, elmondván észrevételeimet az előkerülő esetekben, — mert mi tanulunk egymástól.

A magyar nyelvtant a szerző egy általában igen jeles bevezetéssel nyitja meg, melynek azért is, mert jelesnek tartom, kimutatatom azt a néhány fogyatkozását (ha ugyan azok), melyek föltetszetek. A könyv, úgy reménylem, több kiadást fog érni; lehet tehát, hogy egyik vagy másik észrevételemnek hasznát veszi a szerző.

„A nyelvet általában úgy határozzák meg, hogy az hallható gondolkodás“, evvel kezdi meg a bevezetést, s ezt abban még több helyütt is mondja. A kifejezés nem talál, úgy látszik nekem; a *beszédet*, vagy *beszélést* (das sprechen) lehet hallható gondolkodásnak nevezni, de nem a nyelvet: a nyelv inkább a réges régen nyilatkozott gondolkodásnak lerakódása. Valamint a földrétegeket, s mind azt, a mit azokban megkövesülve találunk, nem lehet most levőnek, most eredőnek mondani, mert azok régen megvannak: úgy egy nyelvet (nem a magyart, nem mást) sem lehet hallható gondolkodásnak nevezni, mely most történnék. Lehet, hogy Steinthal, vagy más valaki így határozza meg a nyelvet, hogy „die sprache ist ein hörbares denken“, de én ezt a németben sem helyeselhetném, annál kevesbbé helyeselhetem a magyarban. — Maga a szerző is mindjárt így folytatja: „mindön *beszélünk*, hangok által nyilatkoztatjuk azt, a mit gondolunk.“

— Egyébiránt kifogásom csak a kifejezést illeti: a szerző gondolatja igen helyes. — Jól mondja legott, hogy nem az érzést magát fejezhetjük ki a szókkal, hanem csak a gondolkodás alakjába öltözött érzést. A puszta érzést az úgynevezett indúlatszók (szerző jól nevezi *érzetnyilvánításoknak*) fejezik ki, melyek nem tesznek nyelvet.

De ha a beszéd hallható gondolkodás: lehet-e abban két főelemet megkülönböztetni, úgymint a *gondolkodást* és a *hangot*? A szerző szerint, lehet: én nem találok lehetségesnek, ha ugyan éles logikát követünk, a melyet ilyen bevezetésben kell kívánnunk. A beszédnek elemei csak a szók lehetnek: a gondolkodás, mit a beszéd képvisel, nem lehet eleme. Igazolja logikámat a szerző is, midőn ezt mondja: A gondolkodás képzeteket és fogalmakat vonatkoztat egymásra, tehát az két elemből áll: *anyagból* (képzetek és fogalmak) és *alakból* (a képzetek és fogalmak egymásra való vonatkozása). Ebből következik, hogy a nyelv is *anyagból*, és *alakból* (t. i. *anyagszókból* és *viszonyításokból*) állván, a nyelvnek két fő eleme: az *anyagszók* és *viszonyszók*.

Még a *hang* ellen is volna kifogásom. Én nem mondanám: „*gondolkodás és hang*“, „*képzetek és fogalmak, a mennyiben hangok által fejeztetnek ki.*“ Miután a szerző az érzetnyilvánításokat (ah! haj! jaj! stb.) igen helyesen kirekeszti a szók közzül, a *hang*-ot sehol sem kell a *szó* helyett írnia. Az érzetnyilvánítások hangok; a mi a nyelvet magát teszi, az szók. — — — Csak ilyen határozottság végett ohajtanám, hogy a 47. lapon is ezt: „A nyelv tartalmát képzetek, gondolatok teszik, nem pedig érzetek,“ másképp fejezné ki a szerző, minthogy a *tartalom* szón is a nyelv elemeit lehet érteni, nem csak azt a mit jelent.

A nyelvek olyan szókból állván, a melyek *jelentéseket és vonatkozásokat* tesznek, a szerző legott a *gyökök* magyarázatára ér, a hol a *rész* szóról azt állítja — s utóbb ismétli, — hogy gyöke az *r* betű, tehát *r* a jelentési hang: a többi (*ész*) csak vonatkozási hangok. — Nagyon szeretnék ezt egy-két szóval igazoltnak látni, — mert így csak hinnünk kell.

Az V. lapon felül olvassuk: „Azon kívül — mint említettük — a nyelvek abban is különböznek egymástól, hogy azokban a vonatkozás majd kifejeztetik szóhangok által, majd nem (világosabb volna így: hogy azok a vonatkozást majd kifejezik majd nem); s hogy az *első* esetben a vonatkozási szóhang majd megelőzi a gyököt,

majd követi, majd belé olvad; s hogy a vonatkozás egy s ugyanazon nyelvben is többféle módon fejezhető ki.“ Az előadás szerint azt kell gondolnunk, hogy mind ezt már megmondta volt az író: pedig a kiemelt mondatok itt kerülnek először elő, melyek oly nyomatosak, hogy azokat különben kellene felhozni. — Folytatván a nyelvkülönbséget a felhozott ismérvek szerint, példával is világosítja fel a dolgot, többi közt a magyar *írt* és a német *geschrieben* szókkal, ezt mondván róluk: „Az *ír-t* szóban a vonatkozási hang, a *t*, a jelentéshang (szó) *után* áll (nem *mögött*), holott a *geschrieben* szóban ugyanazon vonatkozást a *ge*, mely a jelentéshang (szó) előtt áll, fejezi ki.“ A német példa nincs jól megválasztva, minthogy benne a *ge*, és az *en* teszük azt, a mit a magyar *t*, s minthogy ezeken felül még a *schreib* jelentésszó is *schrieb*-bé változik.

A nyelvek különbségeit a leghelyesebb alapon keresi, a melyet csak fel tud állítani a mai nyelvtudomány, használván a Schleicher kigondolta morfológiai schemáját is, melyek szemlélhetővé teszük a dolgot, jóllehet különben nem sokra mehetni velök. — A példák felvilágosítás végett lévén, azokat jól meg kell választani. Valamint a *geschrieben* példa nem volt eléggé helyes, úgy az sem áll egészen, a melyet a VII. lapon találunk. A szerző így tanít ott: „A ragozó nyelvek, természetöknél fogva a gyökhöz egy képzőt ragasztanak, mely eredetileg annyit jelent, mint „tenni.“ Így p. o. a magyarban *ír* átható igéből lesz tétető *ír-at*, *keres*-ből tétető *keres-tet*. De az árja nyelvek, hogy az ige fokozott, azaz tétető jelentését kifejezzék, fokozzák a gyök hangzóját, s egyszersmind egy végzetet ragasztanak a gyökhöz, p. o. a szanszkrit *vid-mas*, tudunk, melynek gyöke *vid*, tétető jelentéssel: *véd-ajá-mas* (e helyett: *vaid-ajá-mas*) = tudatunk; itt tehát *vid* gyök *véd*, azaz *vaid*-ra fokoztatott.“ A *véd-ajá-mas* példa nem bizonyít semmit a *véd*-jával, minthogy a *vid* gyökből a *véd-mi* = tudok, is lesz, melyben *véd* van, a nélkül, hogy tétető jelentéssel bírna. Tehát a felhozott példa csak a képző *aja*-val bizonyít, melynek ereje a magyar *t*, *tat* erejének felel meg. Jobb a szerző által felhozott másik példa, a gót *sitan* = sitzen, ülni, és *satjan* = setzen, ültetni; mert ebben a gyök magánhangzójának (*sit*, *sat*) fokozása csakugyan megfelel a magyar *tet* képzőnek. — S minthogy a szerző alaposan akarja kiemelni a különbséget, melyet a gyöki magánhangzók változásai az árja és áltaji nyelvek közt tesznek: kár volt neki a VIII. lapon, s még egyebütt is, ezt mondania: „Másrészt a

magyarban is vannak szók, melyekben a gyökhangzó változása módosítja a jelentést, p. o. *csal* (ige) és *csel* (főnév), a mi különben a hajlító nyelvek sajátja. " Evvel a felállított különbséget az árjak és áltajiak közt ismét lerontjuk, miből következik, hogy tehát nincsen fajbéli különbség a két nyelvkörök közt.

Amde nem is áll a szerzőnek állítása, jöllehet azt mások is mondogatják. A magyar nyelvben nincsen példa arra, hogy egy szó is, gyöki hangzójának változása által fejezné ki azt, mit különben képzők által szokott kifejezni. A *csal* szó minden lehető értelmi változásait csak képzők által létesíti; hasonlókép a *csel* szó is, s minden szó a magyar nyelvben. Még ilyenek is, mint: *kel*, vagy *kel* és *költ*; *van*, *val* és *volt*; *hal* és *holt* stb. az értelmi változást nem a magánhangzó változásával, hanem a *t* képzővel fejezik ki. Oly tünemények, milyenek p. o. szanszkrit *véd-mi*, *véd-si*, *vész-ti*, *vid-mas* stb. és a német *ich weiss*, *du weisst*, *er weiss*, *wir wissen*, vagy a görög *τέρωφα*, *τέρωφα*, a latin *pello*, *pepuli* stb. nem láthatók a magyar és a rokon áltaji nyelvekben. — Mint mondom, a szerző igen helyesen jellemezi és osztályozza a nyelveket, s azért ohajtom az észrevett fogyatkozások helyrehozását, hogy mendtül tisztább legyen a tanítása. — A XI. lapon arról beszéllvén, hogy az egy fajhoz tartozó nyelvek is nemcsak szavaikra, hanem még grammatikai szerkezetükre nézve is változnak, például hozza fel, a tárgyi igeragozáson felül, még az általa úgynevezett *előképzőket* (*be-menni*, *meg-állni*), a melyek, úgymond, „ezen nyelvfaj határain belül csak a magyar nyelv sajátjai. " Ezt nem lehet állítani. A *be*, *meg*, *ki*, *fel*, *le* szócskák nem *képzők*, ha ugyan *képzőnek* azt nevezzük, mi a szót egyik szó-kategóriából a másikba helyezi, azaz névszóból igezőt alkot és viszontag, p. o. *jó* és *javul*, viszontag *javul* és *javulás*; vagy a mi az egy kategóriájú szók (az igék) értelmét módosítja, új-új tényezőt és új-új jelentést csatolván hozzájuk. Eme szócskák egyikét sem teszik, hanem eredetileg a kész jelentést csak határozottan irányozzák, — mit különben az adverbiumok tesznek. Valóban a *ki*, *be*, *fel*, *meg* stb. szócskák adverbiumokul szerepeltek hajdan a magyar nyelvben, mint máig a finnben és más áltaji nyelvben is. Ezek történetei egyikét teszik majd a legérdekesebb szakaszoknak az áltaji egybehasonlító nyelvtanban, mely meg fogja mutatni, hogy azok az *eszt* és *liv* nyelvben már is olyan szerepre jutottak, mint a magyar nyelvben; s hogy a vogul nyelv erre nézve is szakasztott azon fokon áll, melyen a magyar. A szerző

tehát bizvást így változtathaja meg az idézett helyet: „ezen nyelvfaj határain belül a magyar, vogul, eszt és liv nyelvek sajátosságai.“ — Egyébiránt a *be, ki* szócskákat a 167. lapon nem előképzőknek, hanem igekötőknek nevezi.

Az itt és a VIII. lapon felhozott szók közt a lapp *nalma* nyomtatási hiba, mert az *nabma*. — A régi magyar *ise*-ről az állítatik, (mások is azt vélik), hogy az a mai *ös*. — Nem tudok még példát, a melyben a régi *i* mai *ö*-vé, vagy *ó*-vá változott volna: ennél fogva nem hihetem, hogy *ise* = *ös*.

Miután a szerző a nyelvek osztályozását, s az áltaji nyelvek csoportjait előadta, igen tálálóan jellemezi az anyanyelvet, nyelvérzékét, nyelvszokást (mely tárgyilagossá vált nyelvérzék), nyelvtant, és az összehasonlító nyelvészetet. A bevezetés végén olvassuk még, hogy „a valódi nyelv alkotása csak a gyökök alkotásával kezdődik, melyekből, mint csirákból, úgy keletkeznek a szók.“ E hasonlat el találja rontani a bevezetés tanítását, mert azt a képzetet ébreszti az olvasóban, mintha a szók belső növekedés által termenének: holott valóban külső hozzáragadás neveli azokat, mint a köveket. De a külső hozzáragadás gyémántot is terem ám: nem alacsonyítjuk a nyelvet, ha a valóság szerint mondjuk, hogy a szók úgy keletkeznek, mint a becses kövek. E hasonlat áll; a csira hasonlatja nem áll. — —

A nyelvtant *hangtanra, szótanra* és *mondattanra* osztja fel. A hangtanban a *szóhangokról, szótagokról, a hangváltzás törvényeiről, és az írástanról* beszél, a tanítás közzé kitéréseket szövén, a melyeket örömmel olvas az ember. Ha itt is kiemelek némelyeket, azt azért teszem, mert szeplő nélkül szeretném látni e könyvet. Először is föltetszenek nekem a *gyakorlatok*, melyeket ilyen tudományos könyvben feleslegeseknek tartanék. De lehet, hogy szükségeseknek mondja a gyakorlati tanítás, vagy épen az egyetemi előadás is. Egyébiránt itt is, mint a németül írt nyelvtanban, a példák meg vannak válogatva, s idézve az írók, a kiktől valók. E részben a szerző nagy gondal járt el.

Az 5. lapon, és az illető helyen másutt is, azt olvassuk, hogy az *ít* képző *ait, eit*-ből lett összehúzás által, p. o. *szépít*, ebből *szépeit*; némely esetben máig is megvan, p. o. *ejt, fejt, bocsját* stb. Így tanítjuk ezt általában, de a valódi tény ez: *Szép*-ből lett *szépül*, s ebből *szépül-t* = *szépít*, mit a régi nyelv bizonyít, a melyben *igazul, azul-t, ig* vagy *igazol, igazol-t; tanol, tanol-t* stb. volt szerte. A *tanol-t*-ből lett

tanojt, mint a *ful*-ből *fult*, *folt*, *fojt*; a *tanojt*, *igazojt* pedig előbb *tanét*, *igazét*, utóljára *tanít* *igazít* lett.

A 14. lapon a történeti hangváltozás példájára felhossa, többi közt, a mai *álom* szót, mely még Anonymusnál *álm*u. Talán így áll ez: a mai *álom*, Anonymus idejében *álm* volt egy utóhanggal, mely most elveszett; mert az utóhang *u* nem a mai *o*, az utótagban. Így volt *tas-u*, ma *tas* stb.

A 20. lapon azt tanítja, hogy a szó végén álló lágy mássalhangzó a kiejtésben keményen hangzik; *szeg*, *hab* stb. így hangznak: *szek*, *hap*. — Ez nem áll. A *szeg* stb. minden magyar szájban *szeg*-nek hangzik, soha nem *szek*-nek. Még a *mozogtam* féléket sem ejtjük *mozoktam* nak.

A 21. lapon azt mondja, hogy p. o. *urunk*, e helyett van: *uram*, mit a 101. lapon imígy magyaráz meg: Az *uk*-nak (*házunk*) első eleme *n* nem egyéb, mint az első személynek ragja *m* (*házam*), mely *k* előtt *n*-né változott. — Szükségtelen ezt így magyarázni. Az *én*-nek többese *mink*, hajdan *muk*, lásd a „*vagy-muk*“-ot; ha ház *a-m* ebből lett: ház-*a-m(en)*, mint a szerző gondolja, úgy a *házunk* nyilván ebből lett: ház-*muk*. A különbség az, hogy a szerző szerint, a lefolyás ez volt: *úr*, *ur-am*, *ur-am+k*: *én* szerintem pedig így kell azt képzelní: *úr*, *ur-a-m*, *ur-muk*.

Ugyan a 21. lapon azt mondja: „A rokonnyelvekben, p. o. a finnben, török-tatárban, a közlő hangok rendesen a felhanguak osztályába tartoznak; azaz, a közlő hangzókkal bíró szók rendesen felhanguak.“ Ezt a finn megczáfolja, mert *menen* megyek, *te'en* tesztek, közlő hanguk, s származékaik: *meno* menés, *teko* tevés, alhangu képzőt vesznek föl. Ellenben *nä'en* nézek felhangu szó, s ennek ugyanazon származéka *näkö* nézés, felhangu képzőt veszen föl. Ugyanezt tanusítja a szerző által felhozott *kielto* példa is a 22. lapon, melynek törzse *kieltä* s azért a *meno*, *teko*-hoz tartozik. A török-tatár pedig bajosan tanúskodhatik mellette, mert p. o. a *szeve-jor*, *gide-jor* alakban a *jor* nagy önállást mutat, milyet a magyar ígének egyik képzője sem mutathat.

Riedl úr többször a hang változásainak törvényeit idegen nyelvekből vett szók által is ki akarja tüntetni, p. o. a 25. és 32. lapon. Ez ellen kifogást tenni nem, de tanácsolni lehet, hogy ilyenféléket inkább jegyzetbe tegyen, mert az idegen nyelvű szók egy törvény felvilágosítására sem lehetnek vezérek, hanem csak kísérők.

A 25. lapon az olvasó, nézel, hiszel féléket törvénynyé akarja tenni, mire magam is egyszer hajlandó voltam. De miután az *l-t* csak az *ikes*-ek veszik igénybe: alig lehet tudni, a széphangzat veszi-e elő az *l-t* a nézel félékben, vagy a tétovázó szokás, mely a „*jűj-jék kend*“-et, és „*egyen hát*“-ot egymás mellett türi el.

A 26. lapon a *lesz, tesz* (le-sz, te-sz)-féle tüneményt a hangváltozásból akarja kifejtteni, mi semmikép sem történhetik meg, mert annak más oka lehet, mit alább, a hol ez igékről tüzetesen lesz szó, el fogunk mondani.

A 32. lapon idegen szókon mutatván meg a hangelvetést a szók elején (p. o. *font* a német *pfund*-ból, *tompa* a német *stumpf*-ből), a magyar nyelvből az *én-t* hozza fel, melynek eredeti alakja *men* volna. De ezt a magyar nyelv nem igazolja. Igaz ugyan, hogy az egész altajiságban *ben, men, min* az első személy: de a magyarban és vogulban, a finn, török és manžu ellenében, ezt találván:

<i>magyar.</i>	<i>vogul.</i>	<i>finn.</i>	<i>török.</i>	<i>manžu.</i>
én	äm	minä	ben	bi
enyém	ánom	minun	benüim	mini
engem	ánom	minun	beni	mimbi stb.

nem tudom, mi oknál fogva higyük, hogy a magyar *én* men-ből lett?

A 39. lapon megemlíti azt, hogy én a *bötü* szót a *bot* törzs származékának tekintem, mely *bot* az osztjákban *bed*. Akár bővebb tudósítás végett, akár emez állításom gyengítésére hozzá kell most tennem, hogy a tunguzban *bit'im* vagy *bičim* irok, *bit'et'i* vagy *bičėči* író, *bit'ik* vagy *bičik* írás, irat; a manžuban meg *bithe* (*bitche* = *bitxe* könyv; a mongolban is *bičixo**) írni, *bičikči* író, *bičik* írás, könyv. Az írás történetéről az áltaji népek közt azt beszéllek, hogy az ujugurok által terjedt volna el az írás a török, mongol és manžu népek közt. Hogy vajjon a magyarok, mikor még a Jajk mellékein tanyáznak vala, nem kapták-e az írást ugyan abból a forrásból, azt se állítani se tagadni nem lehet: de a *betü*, *bötü* csakugyan erősen szít a felhozott mongol-manžu-tunguz szókhoz. Legtöbbet bizonyítana a régi székely írás, melyet annyi író említett, de a melynek földerítése most valahára Szabó Károlynak fog sikerülni.

A második rész a *Szótan*. A szókról általában értekezvén a

*) A x = ch, görög χ.

47—52. lapokon, a beszédrészeket a mondat alkatrészein tünteti ki nagyon helyesen. Ha a *subjectum* megnevezésére az *alany* szót választjuk: nem lehet-e már a praedicatumot is vad szóval, *mondománynak* nevezni, hogy az *állítmány* szót egyébre tartsuk fenn? — Az előadás ellen, a mennyiben tanít, legkisebb kifogásom nem lehet; a 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. §§-ok igen helyesek. Hasonlóképe jelesen fejtegeti a *szóragozást*, és a *ragozási alapfogalmakat*, melyek: *szám*, *névszó-viszonyítás*, *birtokragozás*, *fok*, *mód*, *idő*, *személy*. Ezután tüzetesen beszél a *gyökökről*, melyek vagy *mondományi gyökök* (praedicative wurzeln), a melyekből az anyagszók lesznek, vagy *névmasi gyökök*, a melyekből az alakszók erednek. A szók pedig vagy *szóképzés* vagy *szóviszonyítás* által fejlődnek. Itt botlik meg a szerző, úgy hiszem, a hol a magyar nyelvben is *belső* és *külső* szóképzést fogad el. A külső képzést, mely képzők és ragok segítségével lesz, ismerjük: de a belső képzést nem ismerjük, nem fogadhatjuk el, azért ismételve szólunk róla.

A szerző a 64. lapon így tanít: „Belső hangváltozása a gyöknek, mely eljárás azonban leginkább csak a sémi és árja nyelvekben divatos, p. o. német: *binde*, *band*, *bund*; görög *λείω*, *ἔλιπον*, *λέλοιπα* stb. bár annak egyes nyomai a magyar nyelvben is föllelhetők, p. o. *csal* és *csel*, *árny* és *ernyő*, *karika* és *kereng*, *ár* és *ér*, *bot* és *betű* stb.“ Hogy annak semmi nyoma sincs a magyar nyelvben, mutatják a szerző által felhozott példák, a melyeket nem szabad a felhozott német és görög példákkal egybeazonosítani, mert nem hasonlók. A *csal*, *csel* stb. szók eredete a mai nyelvnek talajában van, s nem látható; a mit a *csal-csel*-ből láthatunk, az a talajon feletti szár. Előtünk két szár áll tehát, hogy folytassam a képes beszédet, a *csal* és *csel* szár. Már e két szárnak hajtásait és csomójit kell a német *bind* és a görög *λειπ* szár hajtásaival és csomójival egybeazonosítani, nem pedig a nyelv-talajban lehető ugyan, de láthatatlan gyökérszárait. S e szárok így állanak egymáshoz:

csal-ok	bind-e	λείω,
csal-t-am	band	ἔλιπον,
csal-t	gebunden	λέλοιπα ;

Vagy :

csalás	bund	λοιπός, λοιπός,
csalás-ok	bünde	λοιποί, λοιπός.

Úgy-e a hasonlíthatók nem hasonlítanak egymáshoz: minek hát azokat hasonlítani egybe, a mik nem hasonlíthatók?

Megfejtvén a képzőket és ragokat, a köthangzót és az összetételt, az egyes szó-nemekre megyen által a szerző. Előrebocsátván a főnév fogalmát, annak fajait számlálja elő, miszerint a főnevek *összserűek* és *elvontak*. Az összserűek megint vagy *anyag*i főnevek, vagy *tulajdonnevek*, vagy *köznevek*, vagy *gyűlnevek*. Az elvontak *tulajdonság nevei* (fiatalság stb.), *állapotok nevei* (boldogság stb.), *cselekvések nevei* (írás stb.).

Ezekután a főnév összeköttetéséről beszéll a név-elővel. Itt a 75. lapon, az *azon, ezen, ugyanazon, ugyanezen* fordul elő, a melyekről nem ártana tudatni, hogy az és ön szókból vannak összetéve, s hogy tehát *azon, ezen* tulajdonkép annyit jelent, mint az az, vagy *ugyanez*. Innen van, hogy a régi irodalomban *azon* rendesen *ugyanaz* helyett áll.

A főnevek képzéséről beszélltében a 77—99. lapokon sorban felhossa a képzőket. Nekem itt csak e parányi észrevételem van, hogy ő ezt nem jól állítja: „*segéd*, ebből: *segít*“ (a 83. lapon), miből azt kell kiértenünk, hogy a *segéd* szó úgy származik a *segít*-ből, mint az *erőd* szó az *erő*-ből. — Megfordítva áll a dolog. A *segít* származik a *segéd*-ből, így: *segédlenni, segélleni, segélmi, segélteni, segélteni, segíteni*. — Azután a *vir-ág*-ot nem helyezném a *csill-ág*-félékhez, valamint a *csill-ám*-ot, *hull-ám*-ot, *vill-ám*-ot, nem az *ör-öm, kell-em, foly-am* stb. félékhez, a nélkül, hogy keressem a hosszú *á*-nak okát.

Az összetételt is bőven tárgyalja a 90—96. lapokon. Ezután következnek a főnév *számalakjai*, s a 98. lapon olvassuk: „Az összehasonlító nyelvészet képes kimutatni, hogy a többes *i* ugyanazon gyöknek maradványa, mint *k*; s hogy p. o. *házaim* e helyett áll: *házakm*. A mi pedig a *k* eredetét illeti, az nem egyéb, mint előhangzója egy szónak, mely a finn nyelvben a *koko* alakban még ma is él, s a magyar *soknak* felel meg. Ennélfogva p. o. *házak* annyi, mint *házako = ház + sok*.“ — A többesszám képzője, mely a lapp nyelvben *k, h* és *t*, a magyarban *k*, a finnben, esztben, livben, mordvinban, vogulban, osztjákban *t*, a szirjänben, votjákban *jas, jos*, nagyon homályos eredetű. Riedl úr a magyar, tehát a lapp képzőt is, a finn *koko* szótól származtatja. Én ezt se czáfolni se igazolni nem bírom; csak arra figyelmeztetem az író, hogy a *koko* (mely *rakást, mindent, egészet* jelent) a magyar *gyű* szónak látszik megfelelni, mert *kokoun*

gyűlök, *kokoan* gyűjtök stb. Nem szükölködik némi valószínűség nélkül a szerző gyanítása, — ha csakugyan el akarjuk magunkkal hitetni, hogy a különben oly közeljáró szírjån nyelv, saját és külön pluralisi képzőre tett szert. Én itt a 28. lapon a *jak, jah, jat, jas* szóra gyanítók: természetesen bizonyosság e mellett sem szól.

A ragozást a *birtok-ragozással* kezdi meg a 100—108. l.; következik reá a *viszonyragozás*. Ez a tárgy még nincsen világosságra hozva; Riedl úr sem bírja tehát úgy előadni, hogy mindenütt az alapjáig hasson be. A leghelyesebb felfogás eddig ez, hogy a magyar viszonyragok két kornak a gyermekei. A *t* tárgyi, azután a *va ve* irányzó, *n* és *t* marasztaló, *ül, el* távolító ragok az ősi koréi, a többiek egy újabb kornak gyermekei, melyek közzül a *ból, ról, tól* összetettek, mert ezekben már az ősi *el* is látható. Innen van az, hogy amazokkal a török-tatár, a finn és az ugor csoportok viszonyragjai is megegyeznek: ezekkel már távolabb az egyezés. Viszontag figyelemre méltó, hogy az összetett ragokban csak a finn nyelv versenyezhet a magyarral. Egyébiránt teljes összehasonlítása az áltaji nyelvekbeli viszonyragoknak legott sokat fogna kideríteni; láss néhány ténnyt itt a 30—33. lapokon is.

Egy ragnak megfejtésére van még is észrevételem. A 116. lapon olvassuk t. i. „20. *Osztó* (divisivus), mely a tárgy részekre való osztását jelenti. Ragja: *nként*, p. o. *egyenként*, *százanként*, *részenként*, *darabonként* stb. Ezen rag, úgymond, véleményem szerint nem egyéb, mint az igehatározók képezésére is használt állapító *n*, p. o. *százan*, *szépen*, és a hasonlító *képent*, összehúzott *ként* alakban.“ Az itt a kérdés: Vajjon ez: *százan*, *sokan*, *kevesen* stb. egyáltalában azonos-e a *szépen*, *hosszan*, *unalmasan* stb. igehatározóval? Ha mindenkor egyenlően használhatók, azonosságuk valószínű: ha nem használhatók egyenlően, azonosságukat nem lehet majd védelmezni. Tehát lássuk. Azt mondhatom: *szépen* vagyok: mondhatom-e: *sokan* vagyok? Úgy-e nem? A *szépen* szóval semmi számi jelölés nem jár: ellenben a *sokan*, *kevesen* stb. szókkal számi jelölés jár. De vegyük az *egyen* (ként) szót. Mondhatom-e: *egyen* vagyok? Nem mondhatom, hanem ezt mondhatom: *egyedül* vagyok. — Ezekből azt kell következtetnem, hogy a *sokan*, *kevesen*, *százan*, *ketten* stb. szók nem adverbiumok, hanem névszók, melyeknek *an*, *en* ragja egy különös többesi rag. — Ha most a finn nyelvet kérdezzük meg, hogy ismeri-e a *szépen*-féle adverbiumokat, s a *ketten*, *hármán*-féle számnévi többeseket? azt a fe-

leletet vesszük tőle, hogy ismeri mind a kettőt, sőt megis különbözteti egymástól. A *szépen*-féle adverbium a finn nyelvben a casus essivus *na, nü*, p. o. *hyvä-nü* = jól (mert jóan, vagy javan nincsen), *kaunii-na* = szép-en: valóban is a magyar *en*-es adverbiumok mind casus essivusok. A *ketten, hárman*-féle számnévi többesek a finnben azonosak, p. o. *kahden menemme* = ketten megyünk, *kolmen olivat* = hárman valának. Íme a finn nyelv felelete bizonyossá teszi azt, mit a magyar nyelv is kénytelen volt kivallani; — a *ketten, hárman* stb. a latin *binī, ternī* stb., melyek különböznek a *bis*-től, *ter*-től stb. Tehát: *egyenkint, kettenkint, százankint* stb. osztó számnevek, nem szám-adverbiumok.

A viszonyragok után a viszonzószókat tárgyalja, melyek nem ragok. Ezek után következik a *melléknév*, vagy *tulajdonság-szó* a 126—131. l., a melynek tárgyalásában nem vettem észre semmit, a mit nem helyeselhetnék.

A *névmásokat* helyesen értelmezi *alakszóknak*, „melyek a tárgyakra vonatkoznak ugyan, de azokat nem belső, állományi, tartalmuk szerint, hanem csak azon külső viszonyok szerint nevezik meg, a melyekben a tárgyakat szemléljük, s egymástól megkülönböztetjük. A névmások vagy helyettesítik a főneveket, p. o. *én, te, ő; ki, mi, melyik* stb. vagy csak kísérik, mint azoknak alaki határozmányai, p. o. *ez az ember, ama ház* stb. Az előbbieket *főnévi* (nyomatási hibából áll: névszói), ez utóbbiak *mellék-névi* névmások.“ — Elszámolván azután a névmások nemeit a pronomen relativumot *piszonyító* névmásnak (a 133. lapon), de később (a 141. lapon) *visszamatató* névmásnak nevezi. A *visszamatató* elnevezés jobb; sőt ezt ajánlom minden más helyett, a melylyel eddig a relativumot megszoktuk nevezni.

A *személyi* (a szerző *személyesnek* írja) névmásokhoz a viszonyítókat csatolja, mint a melyek azoknak viszonyragjait pótolják, p. o. a *nekem, belém, bennem, belőlem* stb.; ezután adja a *birtoknévmásokat* stb.

A számneveknél föltetszett nekem, hogy a *harmad, negyed*-féleket *osztószámneveknek* nevezi, holott ezek valóban *rendszer-számok*, habár ilyenekre is, mint: *harmadrész*, használjuk. De nem is látszik jól érteni ezeket, mert a 145. lapon a „*harmad magammal*“ szólást így magyarázza meg: én és hárman velem. A szólás ezt teszi: ketten, s én a harmadik; ezért: *harmad magammal*, azaz, a harmadik

én lévén. — A 148. lapon ismét a *kétten*, *hárman*-féléket adverbiumoknak nevezi és veszi. Ha lehetséges az adverbium képezése az alap-számnevekből, az az *ül*, *ül* raggal történnék, mint az *egyedül*, s a régi *harmul* bizonyítják.

Az *igét* az ötödik szakaszban (151—229. l.) tárgyalja, először *nemeit*, azután *képezését*, harmadszor *ragozását*, s végre *alakjainak használatát* tekintvén.

Az ige *nemei* alanyi (subjectiva) és tárgyi (objectiva) igék. „Az alanyi igék az alannak nyugodt állapotját, vagy oly cselekvését fejezik ki, mely természeténél fogva más tárgyra való hatást nem enged meg, p. o. *nyugszom*, *ülök*, *járok*; ellemben a tárgyi igék oly cselekvést jelentenek, mely a cselekvő alanytól indulva, valamely más tárgyra vonatkozik, p. o. *emlékezem barátomról*, *segíték a szegényen*, *látom a házat*.” Én nem látom által ezen felosztás helyességét. Ha *emlékezem* (barátomról) tárgyi ige, miért nem az *ugrom* (reá) is az? Azután szükségkép alanyi minden ige, minthogy mindenike az alannak fejezi ki valamely állapotját vagy cselekvését; ez a fogalom hát, a mely minden igével okvetlenül jár, nem lehet osztási alap. Még legjobb a szokott felosztás, miszerint az ige vagy *benható*, vagy *kiható*. Riedl úr csak a tárgyi igét osztja fel átható és benható igére.

„Az átható ige által kifejezett cselekvést ismét vagy *cselekvő* vagy *szenvedő* módon adhatjuk elő,” így folytatja a szerző. Ezt a latin grammatikából vettük által; a mienkre nem alkalmazható. Mert tessék ám a *tud* igét szenvedő módon előadni! Ez a beszéd helyén volna, ha *tudik*-ot mondhatnánk, mint a *tör* ige (átható és cselekvő) *török* is lehet (benható és szenvedő). De mivelhogy a szenvedő jelentés új igefajt teszen, melynek külön képzője van: a latin grammatikából vett beszéd nem illik ide. A magyarban a *hat*, *gat*, *at*, *tat* stb. igefajokat tevő képzők egy soruak. Egyébiránt a szerző is a 163. lapon a 122. §-ban az *atik*, *etik*, *tatik*, *tetik* képzőről azt mondja, hogy a tetető igéből, a magáraható *ik* hozzájárulása által szenvedő igéket képez.

Az ige *képzőit* a 153—167. lapokon, elég kimerítően, ámbár nem legjobb rendben adja elő. Igaz, a rend maga csak a dolog felderítettése után mutatkozik; a hol az még homályos, ott a rend is önkényes, nem természetszerű. Így például Riedl úr a 153. lapon a 106. §-ban ezt mondja: „a *szép-ít* ige ezen névszóból: *szép*, az *ít*

képző által van alkotva; ugyanezen képző által származtatvák *állít*, ezen igéből: *áll*; *kicsinyít*, ezen származtatott névszótörzsből: *kicsiny*“ stb. Már ezen példák is bizonyítják, hogy az igeképzés ügye nem világos még. A szerző három képzett igét hoz fel egy sorban: *szépit*, *kicsinyít*, *állít*; nem sejtí hát, hogy már ezek között is nagy különbség van. A *szépit* és *kicsinyít* névszókból lettek, az *állít* igéből lett: vajjon hát névszóból és igezőből ugyanazon képzők képeznek-e új igéket? A mai nyelv a három idézett igével azt feleli reá: ugyanazon képzők! Csakhogy a mai nyelvnek nem mindenkor van igaza. Lám a múlt századbéli nyelv így ismeri vala a három igét: *szépit*, *kicsinyít*, *állat* (ponit, stare facit); továbbá a régibb nyelv egyetlen egy névszóból sem tudott *ít* képzővel igét alkotni, hanem csak *ül*, *l*, *z* stb. képzővel. Tehát a *szép*, *kicsiny* névszókból lett előbb *szép-ül*, *kicsiny-ül*; továbbá ezekből lett már: *szep-ül-t kicsiny-ül-t*, azaz igéből a *t* képző által lett átható ige; tehát *áll*-ból lett *áll-at* (stare facit). Az *állít* korcs fiú, melyet azonban befogadunk a tisztos szó-fiúk társaságába. Vala neki t. i. egy hasonnevű rokona, az *alajt*, *alít* (putat) ige; mikor még maga *állat* volt. Furfangos levén, reávevé rokonát, hogy felejtse el az eredetét, s felejttesse el azt a nyelvtudományal is. Sikerült ez neki, mert ma az *al* névszót, mely az *alajt*-nak őse, nem ismerjük többé. Az őset felejtett *alajt*, tehát annál szorosabb czimborájává lön az *állat*-nak. Utóbb az *alajt* más szófiak divatját követvén, nehezelleni kezdé az utótagját, s előbb *alét*-vá, utóbb *alít*-vá változtatá el magát, mint az ember fia mind rövidebbre nyírják vala hajukat. Az *állat* most cserét javasola az *alít*-nak, hogy az egyenlőség mendtül szorosabbá tegye az egyetértést. Engedd meg, úgymonda neki, hogy én is gyengitsem utótagomat: én viszontag megengedem, hogy viseld parokás *a*-mat. Úgy is lön; egy szép tavaszi napon kísétálának együtt az *állít* és *alít*; s im oly egyenlők valának, hogy a nézők távoirlól meg sem bírják egymástól különböztetni, s hol az *alít*-ot ismerék *állít*-nak, hol ezt annak. — De most az *állít* igét visszaküldi a nyelvtudomány, a honnan előkerült, hogy ne csaljon többé senkit, s ne tartassék *alít*-nak. —

Az illető igeképzőkről tehát azt kell tudnunk, hogy az *ul*, *ül* (hajdan *ol*) képző csak névszókból képez igéket; igéből nem az *ol*, *ul*, *ül* képző, hanem más képzők alkotnak új igéket, legközönségebben a *t* (at, et; néha tat, tet) képző; innen: *áll*, *áll-at*; *ül*, *ül-tet*; *e-szik*, *é-tet*; *i-szik*, *i-tat*; *foly*, *foly-tat* stb. Névszókból így alakulnak

igék: *szép*, *szép-ül*; *boldog*, hajdan *boldog-l*, *beteg*, hajdan *beteg-l*, most *boldog-úl*, (*beteg-ül* szokatlan) *beteg-szik*; *nagy*, *nagy-ol*; *zöld*, *zöld-el* és *zöld-ül* stb. S az így képzett igékből lesznek azután a *t* képző segítségével új igék, melyek képzős része már annyira elváltozott, úgymint: *boldog-ul-t*, *nagy-ol-t*, *zöld-ül-t* stb., melyek előbb *boldog-ojt*, *beteg-öjt*, *nagy-ojt*, *zöld-öjt-té*; azután *boldog-ét*, *beteg-ét*, *nagy-ét*, *zöld-ét-té*, utoljára pedig *boldog-ít*, *beteg-ít*, *nagy-ít*, *zöld-ít-té*, változtak.

A hol *ít* képzős igét találunk, ha nem új csinálmány a szó, azt névszóból eredettnek kell venni, ha nem él is többé az illető gyök-név. Különösen a mozgást jelentő igék tartoznak ide, p. o. *moz-d*, *moz-g*; *per-d*, *per-g*; *for-d*, *for-g*; *ren-d*, *ren-g*; *buz-d*, *buz-g*; *pezs-d*, *pezs-g* stb. Ezek gyökneveik: *moz*, *per*, *for*, *ren*, *buz*, *pezs* nem élnek a mai nyelvben, hanem csak a *d* és *g* képzővel tűnnek elő, mint ige-tők, olyan különbséggel, hogy a *d* képző az egyszeri mozgást, a *g* képző pedig a gyakorit fejezi ki; továbbá hogy a *d* képző még maga nem teszi igét, hanem megtartja mintegy névszói természetét, s azért veszi fel azokat a képzőket, melyeket a névszók felvesznek; a *g* képző pedig már maga igét képez. Ezek tehát így felelnek meg egymásnak:

Egyszeri mozgás: *mozd-ül*, *mozd-ul-t*, *mozd-i-t* stb.

Gyakori mozgás: *mozog*, *mozg-at* stb.

A szerző a 163. lapon a 123. §-ban azt véli, hogy a *mozg-ít*, *mozd-ít-tá* változott, tehát *g* *d*-vé lett. Ez a változás nem lehetséges itt, ha másutt tapasztalható volna is, mert ezekben a *d* az egyszerűségnek, a *g* pedig a gyakoriságnak jelelője, — mit lehetetlen nem látni.

A 157. lapon, a 113. §-ban az *ik*-et a képzők közzé számítja. Minthogy egyéb is van abban, a mire nézve kétségem van, ide teszem az egész §-t. „Ezen *ik* igen gyakran előforduló képzőnek jelentését könnyen kimagyarázhatjuk, ha eredetét tekintjük. A régibb, p. o. XV. századbeli nyelvemlékekben ezen rag majdnem általában *ek* alakban fordul elő; néhány ígétörzsben pedig, hol ma *ik* ragot találunk, ugyanazon nyelvemlékekben még *en* áll, p. o. *fekszén*, *aluszon*, ma: *fekszik*, *aluszik* stb. Sőt a rövid hangzóval végződő *s* a jelenidőben a gyök- és személyragok közzé *sz-t* fölvevő igeigyekök közül még ma is csak kettő bír, a harmadik személyben, *ik* raggal, t. i. *eszik*, *iszik*; holott a többiek még az eredeti *en* raggal fordulnak elő, p. o. *hiszen*, *leszen*, *veszen*, *teszen*, *viszen*. A mai *ik*

képzőt tehát a korábbi *ek*-re, ezt pedig az eredeti *en*-nek alakjára kell visszavinnünk. Mivel pedig, ha a másutt említett hangcserét, mely szerint $e = \ddot{o}$, tekintetbe vesszük, $en = \ddot{on}$, mely utóbbi a mai nyelvben egyesszámu harmadik személybeli névmás : e szerint tehát az *ik* alapjelentése a harmadik személy, mely általában az igének magáraható jelentést ad.“

Itt sok kérdés támad, a melyekre meg kell felelni.

Első kérdés : az *ik* előfordúl-e mint *ek* ? Én avval nem dicsek-hetem, hogy mind végig olvastam volna a régi nyelvemlékeket, még is annyit mennyit olvastam belőlök, sőt épen most is előttem van az akademia által kiadott „Régi magyar nyelvemlékek“ II. kötete, s a Toldy által kiadott Nádor Codex, hogy egy *ik*-es *ek*-et fogjak ki : de se előbbi olvasásimból nem emlékezem egyre is, se jegyzetemben nem talállok egyet is, se mostani vadászásomban nem kedvez nekem a szerencse. Azonban lehet, hogy olyan helyeken lap-panganak az *ek*-es *ik*-ek, a melyekre nem bukkantam még. De megengedve is azt, még is bátor vagyok kérdezni a szerzőt, ha sok példáját gyűjtötte-e össze az *ekes ik*eknek ?

De hagyjuk reá, hogy vannak ilyenek : lehet e gondolnunk, hogy ezek *en*-ből lettek ? Van-e egyetlen példa is arra nyelvünkben, hogy egy utóhangu *k* (quorum numerus legio est!) *n*-né változott ? Én nem tudok reá példát, s *ek*-es *ik*-et sehol nem találván még : az első kérdésre azt kell felelnem — míg másképp meg nem győződöm — hogy az *ik* soha se volt *ek*.

Második kérdés : képző-e az *ik* ? Az idézett §-ban Riedl nagyon tétováz, majd képzőnek, majd ragnak nevezvén az *ik*-et. Én azt gondolom, senki előtt nem is látszhatik kétségesnek, hogy az *ik* soha sem lehet képző, ha össze nem akarjuk zavarni, a mit ez a könyv is nagy gonddal megkülönböztet. A képző az igetőhöz új jelentést ad : a rag, akár mint csupasz alanyi rag, akár mint az alanyra ható rag, akár végre mint a meghatározott második vagy harmadik személybeli tárgyra ható rag, örökké csak irányozza az igének jelentését. Úgyde mit teszen az *ik* ? Módosítja, meg bővíti-e p. o. a *tör* igének jelentését, ha *tör-ik*-et mondunk ? Nem, csak irányozza azt. Az *ik* tehát nem képző, hanem rag.

Harmadik kérdés : ha az *ik* csak rag, melyik személybeli raggal cserélődhetik fel ? E kérdésre nagyon könnyű a felelet : a harmadik személybeli raggal p. o. bomol vagy bomlik, fekszen vagy fekszik.

Negyedik kérdés : volt-e vagy van-e a jelentő mód jelen idejének egyesszámú harmadik személyében alanyi rag? E kérdés a magyar igének egy homályos vidékére vezet. Tudjuk és látjuk, hogy ez igéknek : *lát, tud, ül, áll, fél, szel, szalad* stb. stb. nincsen egyesszámú harmadik személybeli alanyi ragjok. De ha a többes számot tekintjük, ott ezt találjuk : *lát-nak, tud-nak, ül-nek, álla-nak, fél-nek, szel-nek, szalad-nak* stb. stb. Hol veszi magát ezen többesi ragnak *n*-je? mert a többes jelelője csak *k*, mit az *ő-k* is bizonyít. Riedl úr felhossa az idézett §-ban, hogy hajdan *aluszon, fekszen* volt; hogy még ma is van : *teszen, leszen, hiszen, veszen, viszen*; tegyük hozzá a *vagyon, van* szót; továbbá a *lön, vön, tön* féléket. Mind ezekben *n* látható. Ím ez az *n* a harmadik személynek alanyi ragja, mely most csak néhány egyesszámú igében él még, de a mely a többes számban a *k* előtt mindenütt megmaradt, így : *tud-nak, tudá-nak, tudta-nak* *). Hogyan történt hát, hogy ez az *n*, mint a harmadik személynek alanyi ragja kiesett? Ha nézzük, hol maradt meg, ebből kitalálhatjuk az okát, miért nem maradt meg másutt.

De mielőtt azt nézzük, lássunk még egy új kérdést, mely már feleletet igényel tőlünk.

Ötödik kérdés : Mit kell tartani arról az *sz-ről*, mely néhány magyar igében a *tő* és az alanyi ragok közt mutatkozik? Az igék imezek :

fek-sz-em, fekv-ém,	e-sz-em, ev-ém;
alu-sz-om, alv-ám,	i-sz-om, iv-ám;
eskü-sz-öm, eskv-ém;	le-sz-ek, lev-ék;
törek-sz-em, törekv-ém,	te-sz-ek, tev-ék;
menek-sz-em, menekv-ém,	hi-sz-ek, hiv-ék;
harag-sz-om, haragv-ám,	ve-sz-ek, vev-ék;
nyug-sz-om, nyugv-ám,	vi-sz-ek, viv-ék.
stb. stb.	

A jelen idő mellé a múlt időt tettem ki, hogy világosabbá legyen a tény. Az *sz-es* igékhez tartoznak a *vonszok, vagyok* és *megyek* is, minthogy harmadik személyök : *vonszon, vagyon, megyen*. Ha a második oszlopba tett igéket vesszük, mint a melyek legvilágosab-

*) Némely író *lön-nek-et* ír, mi nem helyes; mert a *nek* az egyesszámú *n*-nel van felruházva, így : *lön-nek*. — Mellékesen legyen megjegyezve, hogy a múlt alak *tudta-nak* szorosán véve *ige, tudott-ak* pedig *igésnév*.

bak, ezek csak a jelen időben mutatják az *sz-et*, mely helyett a foglalo módban *gy* tűnik elő; a többi időkbén elenyészik az *sz* és a *gy*, mint tudjuk, p. o.

te-sz-ek	te-gy-ek,
tev-ék	ten-nék
tet-tem	tet-tem stb.

Azt mondják talán, hogy a jelentő mód jelenidejének *sz-e* a múltban *v-vé* és *t-vé*, s a foglalo módnak *gy-je* hasonlóképe majd *n-né*, majd *t-vé* változik. De az nem lehet, hogy az *sz* menten *v-vé*, *gy-vé*, *t-vé* és *n-né* is változzék ok nélkül, s ugyanazon egy szóban. Az illető igék töje a *tev-ék*, *tev-ő*, *tev-és* után itélve nyilván *tev*, vagy *te'*, egy *v* vagy *j* utóhanggal. Hogy ez a *v* vagy *j* utóhang a képzők előtt ezek előhangjává változik, természetes; lesz tehát

tev-tem helyett tet-tem	tev-nék helyett ten-nék,
ev-tem „ et-tem	ev-ném „ en-ném,
iv-tam „ it-tam	iv-nám „ in-nám,
lev-tem „ let-tem	lev-nék „ len-nék,
hiv-tem „ hit-tem	hiv-nék „ hin-nék,
vev-tem „ vet-tem	vev-nék „ ven-nék,
viv-tem „ vit-tem	viv-nék „ vin-nék.
stb. stb.	

Ez a nyelv törvényén alapszik. Ámde ez nem fejt meg a jelenidő *sz-ét*. A *tev*, vagy *tej*-hez az *ek* rag nagyon könnyen, s a nyelv hangjainak törvényei szerint is akadály nélkül, hozzájárulhatott volna, így: *tev-ek*, vagy *tej-ek* (teszek helyett). A foglalo mód jelenidjét véve, melynek képzője *j*, azt kell mondanunk, hogy ez szabályosan lett, így: *tev-j*, vagy *tej-j*, mi = *tegy*; tehát *tev-j-ek* = *tegyek* stb. Miért nem lett azonképen a jelenmód jelenje is *tev-ek*, vagy *tej-ek*? A miatt, hogy így a *tejek* alak könnyen elcseréltethetnék a *tegyek* alakkal, nem gondolt a nyelv az *sz-re*; mert másutt sem kerül el az egyhangu, de különböző értelmű alakokat, p. o. *tudja* = scit hoc, és *hogy tudja* = ut sciat hoc. A kérdéses *sz* tehát hangtani ok nélkül volna ott: kell, hogy más oka legyen.

Nézzük a finn nyelvben a megfelelő igéket, melyek is: *syö* = ev, *juo* = iv, *teh* = tev, *vie* = viv, *lie* = lev. Ezek ragozásai következők:

syö-n e-sz-e-m	sö-i-n ev-é-m	syö-ne-n ev-né-m
juo-n i-sz-o-m	jo-i-n iv-á-m	juo-nè-n iv-ná-m
te'-e-n te-sz-e-k	te-i-n tev-é-k	te'e-ne-n tev-né-k
vie-n vi-sz-ek	ve-i-n viv-é-k	vie-ne-n viv-né-k.
	lie-ne-n lev-né-k.	

A megfelelő finn igék töji magánhangzón végződnek, a melyhez a jelenidőben a pusztá alanyi rag járul. Az illető magyar igék nem végződnek magánhangzón, mégsem járul ehhez a pusztá alanyi rag. A megfelelő finn igék múltjában ott van az idő-képző *i*, s az alanyi rag; óhajtó módjukban a módképző *n* és az alanyi rag. Az illető magyar igékben mind azonképen van. (A segédmagánhangzókat mindenütt kitüntettük.) Tehát a finn nyelv tanúsága szerint is a magyar jelenidőbeli *sz* nem tartozik az igetökhöz.

Honnan való, s mit keres itt az *sz*? A magyar nyelv bajosan tud felelni reá; a rokonok közzül a finn sem tud felelni, mert az nem is ismeri az *sz*-et ilyen esetben. A vogul nyelvben már van ilyesmi, ott is néha *sz* járul a jelenidőbeli töhöz, úgy, hogy ott két jelenidő is van, p. o. *äj* = *iv*, *äj-s-ém* most iszom, de *äj-ém*, iszom, ivó vagyok (ha most nem iszom is); *l'ul'* = *áll*, *l'ul'-s-ém* most állok, *l'ul'-ém* állok; *kal* = hal, *kal-s-ém* épen most halok, *kal-ém* halok, azaz nem vagyok halhatatlan stb. Ez a vogul *s* gyanút ébreszt bennünk, hogy a magyar *sz*-nek is valami oka lehetett, melyet a nyelv már elfelejtett. Menjünk egy másik rokonhoz, az osztjákhoz.

Ez a jelentő mód jelenidejében *d*-t veszén fel, mely a múltban nincsen meg, p. o.

vej = vev;	ve- <i>d</i> -em	vesz-ek;	vej-em	vev-ék
têv = ev;	tê- <i>d</i> -em	e-sz-em;	têv-em	ev-ém;
pan = tev;	pan- <i>d</i> -em	te-sz-ek;	pan-em	tev-ék;
men = men;	men- <i>d</i> -em	men- <i>d</i> -ek;	men-em	men-ék;
jiv = jö;	ji- <i>d</i> -em	jöv-ök;	jiv-em	jöv-ék;
sêv = szö;	seu- <i>d</i> -em	szöv-ök;	sêv-em	szöv-ék;
mej = ád;	me- <i>d</i> -em	ad-ok;	mej-em	adék.

E néhány példából látjuk, hogy az osztják igének jelenje *d*-t veszén föl, mely megfelel a magyar *sz*-nek a veszek, eszem, teszek szókban, s a mely megfelel a *megyek* szónak belhangjában lévő annak, a mi több ott az *n*-nél. Az osztják nyelvben tehát szabály, a mi a magyarban kivétel; az osztjákban t. i. a participium praesens *d* kép-

zövel lesz, p. o. *men-da* = menő, s a jelenidő ebből a participiumból alakul.

S most kezdjük sejteni a titkot, melynek jelentését a török nyelvek is tudják. Ezekben is a praesens indicativi a participiumból és az alanyi ragból lesz; ez a participium pedig a törökben *r* a csuvasban *d*, *t* képzővel alakul. Ezt mutassa nekünk a *val* ige, a mely a finnben *ol*, a törökben is *ol*, de a csuvasban *bol* és az osztjákban *üd*.

<i>Finn.</i>	<i>Török.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Csuvas.</i>	<i>Osztják.</i>
ole-n	ol-ur-um	vagy-ok	bol-ad-ïp	ût-t-am
ol-et	ol-ur-sun	vagy	bol-ad-ïn	ût-t-an
ole, on	ol-ur	vagyon, van	bol-at'	ût-t
olemme	ol-ur-uz	vagy-unk	bol-at-pïr	ût-t-eu
olette	ol-ur-sïz	vagy-tok	bol-at-tïr	ût-te-den
olevat	ol-ur-lar	vagy-nak	bol-as-se	ût-t-et
ol-i-n	—	val-ék	—	üd-e-n
ol-i-t	—	val-ál	—	üd-e-n
ol-i	—	val-a	—	üd-ô-t
<i>vogul</i> :	ol-s-em	ol-d-ïm	vol-t-am	bol-d-ïm
	ol-s-en	ol-d-ïn	vol-t-ál	bol-d-ïn
	ol-s	ol-dï	vol-t	bol-d-e vagy bol-že.

Tegyük még ide egy-két példát a finn, magyar, osztják és csuvas nyelvekből.

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Osztják.</i>	<i>Csuvas.</i>
syö-n	e-sz-e-m	tê-d-em	sij-ad-e-p
syö-t	e-sz-e-l	tê-d-e-n	sij-ad-e-n
syö-vi	e-sz-ik	tê-d-et	sij-at.

te'-e-n	te-sz-e-k	pan-d-e-m	tuv-ad-e-p
te'-e-t	te-sz-e-sz	pan-d-e-n	tuv-ad-e-n
tek-e-e	te-sz-e-n	pan-d-e-t	tuv-at.

Az osztják és csuvas jelenidő tehát azonos, a mennyiben a participialis *d-t* elfogadja, vagy inkább a participiumból lesz.

A magyar nyelvben is az *sz* ott, a hol a jelenidőben előfordul, bizonyosan participialis eredetű. De csak néhány igében maradt meg, mely igék magánhangzó (*alu, fekü, eskü*) vagy félmagánhangzón (*v,*

j) végződnek, mint a *tev, ev, iv* stb. a melyeket tehát így is írhatni: *te', e', i'* stb. Az a participialis képző *d, z, sz*-féle lehetett; s némely igékben a jelen időn kívül is megmaradt, p. o. menek-*sz*-ik, menek-*v*-ém, menek-*e-l*-ni, harag-*sz*-ik, harag-*v*-ám, harag-*u-l*-ni, és harag-*un*-ni stb. Más igékben megcsontosult mintegy, hogy többelinek nézzük már, p. o. az *úsz*-ni szóban, mely a finnben *ui*, a vogulban is *uj*, még a *gúl* képző előtt is, p. o.

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Magyar.</i>
ui-n	úsz-o-m	ujgál-ém	úszkál-ok
ui-t	úsz-o-l	ujgál-én	úszká-lsz
ui-vi	úsz-ik	ujgál-i	úszkál.

A *vonni* igében nem csontosult meg az *sz*, legalább Pereszlényi csak a praesensben ismeri még; „*caetera (tempora) supple ex vonok et vonom*“ úgymond, Lásd Toldy „Corpus grammaticorum“ 500. lapját.

A *val men* igéknek *vagyok* és *megyek* alakjaiban rejlik az a participialis tényező. S ezen igék, a melyek azt a régiséget megtartották mind, avval is kitűnnek, hogy a harmadik személyben megőrzötték az alanyi *n* ragot, p. o. *megyen, vagyon, vonszon, teszen, leszen, viszen* stb. *lön, tön* stb.

Nem tudhatjuk, ha vajjon réges régen mindenik igének jelen ideje participiumból alakult-e? Azt látjuk, hogy azon néhány igen kívül, melyek *sz*-esek, a többiek utóhangja nem magánhangzós; azok annál könnyebben ellökték a netaláni participiumi tényezőt. De a mely ok ezt a tényezőt ellökte, az ellökte az alanyi ragot az *n*-et is. Innen van, hogy az alanyi *n* rag és az *sz, d*-féle participiumi tényező együtt maradtak meg, vagy vesztek el.

Hatodik kérdés. Az *n* alanyi ragból válhatott-e *ik*? Nem, mert különböző eredetűek. Az *n* csak alanyi, az *ik* alanyi és az alanyra visszatérő, vagy szenvedő jelentésű. Azt, hogy hajdan *aluszon* volt, s most *alszik* van, csak az ismeretes tény igazolja, miszerint némely ige *ikes* is, nem is. Így volt az eleitől fogva, kivált tájonként, mint van mai napig, mikor hol *bomol*, hol *bomlik* alakokat hallunk. — Sokáig időztünk ezen §-on; de a tárgy megérdemli a fáradságot és szorosabb megtekintést. —

A 164—167. lapon a *képzők egymásután való következésének törvényeit* tárgyalja helyesen.

Most az *igék összetételét* adja elő, de nem eléggé alaposan és kimerítően, kivált ha a 286. lapon az e) alatt levőket is hozzá vesz-
szük, hol az itteni 127. §-ra hivatkozik. Ily tudományos nyelvtanban
mind az egyes igekötők *eredeti és átvitt* jelentését, mind azoknak tör-
ténéteit, mind kiváltképp szerepöket a szórendben (mi egyik bajossa
a magyar nyelvnek), sokkal terjedelmesbben kellett volna tárgyalni.
Helyet reá a paradigmák megrövidítése által is lehetett szerezni.

Az *igeszók ragozása* 130. lapot foglal el (168—216. lap.).
Először előszámlálja az *igealakok alkatrészeit*, melyek a *személyeket*,
az *időt* és a *módot* fejezik ki. A személyeket *ragok* jelölik, melyek
vagy *egyszerű személyragok* (a tiszta alanyiak), vagy *tárgyi személy-
ragok* (p. o. *l*, a vár-*l*-ak-ban, vagy *ja* a vár-*já*-tok-ban), vagy magá-
raható *személyragok*, melyek az *ikes* igékhez járulnak. — E felosztás
helyes, de kellő is. — Az *idők* osztályozásában szabatos (jöllehet a
kezdő cselekvést jelentő idők nem nagyon szükségesek). — Kime-
ritően tárgyalja az *egyszerű*, a *tárgyi* és a *magárraható* ragozást*),
előbb a *foglaló* (syntheticus) idő-alakokat terjesztvén elő, azután az
összetetteket (analyticus). Ezekre nézve a kellőnél adakozóbb. Ő a
várjak vala, *várj vala*, és *várnék vala* végzetlen múltakat is tudja,
melyek magyar nyelvtani lehetetlenségek.

Röviden, de nem fogyatékosan, tárgyalja a különböző *személy-
ragok*, az *időalakok* és a *módalakok* szerepét a beszédben; valamint
az *igeszó névalakjainak* (infinitivus, részesülő) használatát is.

Az *igehatározóknak* neveit, és képzését hozza fel. Tüzetesebben
és helyesen tárgyalja az állapotjegyzők (tudva, tudván) használa-
tát; egy példában nem világos talán. Azt mondván (a 233. lapon),
hogy a *tudva* alak mind az alanyra, mind a tárgyra érthető, p. o.
ülve láttam őt, meg akarja mutatni, hogy ezt mint fejezte ki a régi
nyelv. Az alanyt értve, úgymond, „a régi nyelv: *ülvém láttam őt*“
mondott; a tárgyat értve pedig: *láttam őt ülvéje*. Nekem úgy lászik,
a régiek e latin mondatot: *vidit eum sedentem* így fejezik vala ki:
látta őt ülvéje; ezt pedig: *vidit eum sedisse*, így: *látta őt ülötte*.

A *kötszók* a 234—240. lapon adatnak elő.

A könyv *harmadik része* a mondatban alapvonalait adja elő.
Ennek a résznek a mondatok felosztása, és értelmezése legbecsesebb

*) Ez utóbbit *hajlításnak* nevezi, az előbbi kettőt *ragozásnak*. — Mint-
ha a kéziratnak vagy szedésnek utolsó javítása nem történt volna meg elég
gonddal; sok helyütt az idézett §-ok száma sincs kitéve.

darabja; ebből nem csak a tanulók, hanem a tanítók is igen sokat fognak tanulni.

Az egyszerű mondat alatt a csupasz és kifejtett mondatot fejtegeti; a kifejtett mondat a jelzőkre, viszonyragokra (247.—268. l.) és viszonyszókra (269. l.) meg az igehatározói bővítésre (272. l.) vezet. Ámbár az írókból kiszedett példák nem kis számmal vannak mindennütt felhozva: e tárgy még sincs eléggé kimerítve. Úgy látszik nekem, hogy ilyen tudományosabb nyelvtanban meg kell ugyan mindent említeni; de ha elég, megérinteni a közönségeseket, a kissé nehezebbeket, a kétségeseket bővebben kell tárgyalni; — s erre nem hibáznak az előkészületek is. P. o. a szerző szól ugyan a *beható* rag értelméről, de a „*beteg lett belé*“ szólás megfejtése nem kerülne ki abból. „*Fejébe nyomta a kalapot*“ ezt maga is felhozza: de minden megjegyzés nélkül. Mondjuk: *én beérem avval*. Itt is a *be*-ben rejlik valami, a mi még a tárgyiragozást is szükségelli stb. Felette rövid a viszonyszóknál. De szükséges lett volna kifejtteni, p. o. mikor kell *mellett*, mikor *nál*? vagy egyáltalában egyet jelentő-e a *nál* rag és a *mellett* viszonyzó?

Az összetett mondat alatt természetesen a *mellérendelt*, *főlé- és alárendelt* és a *sokszzerű mondatról* értekeznek, helyesen és világosan.

A *szórendnek* két lapot szán (a 285. 286. lapon), mi a kevesnél is kevesebb. Azok után, miket különösen *Fogarasi János* kitűnő *εἰρηνα*-jával, utána *Szilágyi István*, *Brassai* sok oldalról és bőven előhoztak, nem szabad ily röviden tárgyalni a szórendet, — mely csak ugyan legtöbb figyelmet érdemel.

A munkát egy *függelék* rekeszti be, melyben magyar szók egybe vannak vetve a rokon nyelvű szókkal. Hogy az ily egybevetés lassankint tökéletesebbé válik, bizonyítja a 301. lapon felhozott *úsz* szó, mely a finnben *ui*, az osztyákban *úgyem* (űdem); miért? azt itt mondtuk meg.

Általában itélve, a szerzőnek, mit különben is tudtunk már, igen jó nyelvbölcsélete van, miért is szinte belé szeret az olvasó a könyvébe. De ebben a szótan erősebb, mint a mondattan. Az előadás mindenütt egyszerű és világos, a hol a magyaros szórend ellen nem vétkezik, — mi gyakran történik.